

Қазақстан Республикасы
Ғылым және жоғары білім министрлігі

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (3)

ISSN 1814-6961
E-ISSN 2788-9718

- ТАРИХ
- ЭТНОЛОГИЯ
- АРХЕОЛОГИЯ

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (3)

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы Отечественная история History of the Homeland

**Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2026. Т. 29 (3)**

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhyy
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2026. Vol. 29. Is. 3. Pp. 1254–1267
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAXP/MPHTI / IRSTI 03.20

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2026_29_3_1254-1267

1918–1936 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЙЛАУ ҚҰҚЫҒЫНАН АЙЫРУ САЯСАТЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕР, ӨНІРЛІК ПРАКТИКА ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК САЛДАРЛАР

Байсалдина Гульназым Жарасовна¹, Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы^{2*}

¹ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

(2-үй, Сәтбаев көш., 10000, Астана, Қазақстан)

докторант

<https://orcid.org/0009-0007-2674-092X>. E-mail: baisaldinag@mail.ru

² Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

(2-үй, Сәтбаев көш., 10000, Астана, Қазақстан)

PhD, қауымдастырылған профессор,

«Алаш» мәдениет және рухани даму институтының жетекші ғылыми қызметкері

<https://orcid.org/0000-0002-7223-2439>. E-mail: kozybayeva.m@mail.ru

*Автор-корреспондент

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2026

© Байсалдина Г.Ж., Қозыбаева М.М., 2026

Аңдатпа. *Kіріспе.* Мақала 1918–1936 жылдардағы Қазақстандағы «сайлау құқығынан айыру саясатын», оның құқықтық негіздерін, өңірлік деңгейде іске асыру ерекшеліктерін және халықтың әлеуметтік жағдайы мен күнделікті өміріне ықпалын зерттеуге арналған. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері.* Мақаланың мақсаты мен міндеттері 1918–1936 жылдардағы Қазақстандағы сайлау құқығынан айыру саясатының құқықтық негіздерін, өңірлік практикасы мен әлеуметтік салдарын талдау, сондай-ақ оның халықтың әртүрлі санаттарының саяси және әлеуметтік жағдайына әсерін анықтау болып табылады. *Материалдар мен әдістер.* Зерттеу материалдары Кеңес мемлекетінің нормативтік-құқықтық актілері, Астана қаласының мемлекеттік архивінің және Қостанай облысының мемлекеттік архивінің құжаттары, сондай-ақ жарияланған тарихи дереккөздер мен ғылыми әдебиеттер болды. Мақалада 1918–1936 жылдардағы Қазақстандағы «сайлау құқығынан айыру» саясатының құқықтық негіздері, өңірлік практикасы және әлеуметтік салдарын талдауға мүмкіндік берген тарихи-салыстырмалы, тарихи-жүйелік, құрылымдық, статистикалық, хронологиялық және микротарихи зерттеу әдістері пайдаланылды. *Нәтижелер.* Зерттеу нәтижелері 1918–1936 жылдардағы Қазақстандағы «сайлау құқығынан айыру» саясаты Кеңес мемлекетінің таптық саясатын іске асырудың маңызды құралы болып табылатынын және конституциялық және нормативтік-құқықтық актілерде бекітілгенін көрсетті. Архив материалдары азаматтарды саяси құқықтарынан негізсіз айыру жағдайларын қоса алғанда, осы практиканың өңірлік деңгейде кеңінен қолданылғанын куәландырады. «Сайлау құқығынан айырылған» мәртебесі сайлау процесінен шығарылып қана қоймай, сонымен қатар кәсіби қызметке, қоғамдық жағдайға және отбасы мүшелеріне әсер ететін

елеулі әлеуметтік шектеулерге әкелетіні анықталды. 1936 жылғы КСРО Конституциясы бұл санатты ресми түрде жойғанына қарамастан, оның әлеуметтік салдары ұзақ уақыт бойы сақталды. *Қорытынды.* Зерттеу нәтижесінде 1918-1936 жылдардағы Қазақстандағы «сайлау құқығынан айыру» саясаты халықтың жекелеген топтарын қоғамдық өмірден аластатуға бағытталған және ерте кеңестік репрессиялық тәжірибелердің бір түріне айналған саяси және әлеуметтік бақылау тетігі болып табылатыны анықталды.

Түйін сөздер: сайлау құқығынан айыру, айырылғандар, кеңестік сайлау жүйесі, сайлау құқығы, Кеңес өкіметі, таптық саясат, саяси қуғын-сүргін, әлеуметтік кемсітушілік, құқықтық шектеулер, аймақтық тәжірибе.

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің гранттық қаржыландыру жобасын іске асыру шеңберінде дайындалды: «1920-шы жылдардың басында – 1930-шы жылдардың бірінші жартысында Қазақстан қоғамының әлеуметтік құрылымы мен күнделікті өміріндегі «айырылғандар»: әлеуметтік-құқықтық мәртебе және бейімделу мәселелері» (тіркеу нөмірі: AP26195559).

Дәйексөз үшін: Байсалдина Г.Ж., Козыбаева М.М. 1918–1936 жылдардағы Қазақстандағы сайлау құқығынан айыру саясаты: құқықтық негіздер, өңірлік практика және әлеуметтік салдарлар // Отан тарихы. 2026. Т. 29. No 3. 1254–1267-бб. [қазақша]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1254-1267

ПОЛИТИКА ЛИШЕНИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРАВ В КАЗАХСТАНЕ В 1918–1936 ГГ.: ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ, РЕГИОНАЛЬНАЯ ПРАКТИКА И СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

Байсалдина Гульназым Жарасовна¹, Козыбаева Махаббат Маликовна^{2*}

¹ Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

(д. 2, ул. Сатпаева, 10000 Астана, Казахстан)

докторант

<https://orcid.org/0009-0007-2674-092X>, E-mail: baisaldinag@mail.ru

² Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

(д. 2, ул. Сатпаева, 10000 Астана, Казахстан)

PhD, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник

Института культуры и духовного развития "Алаш"

<https://orcid.org/0000-0002-7223-2439>. E-mail: kozybayeva.m@mail.ru

*Автор-корреспондент

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2026

© Байсалдина Г.Ж., Козыбаева М.М., 2026

Аннотация. *Введение.* Статья посвящена исследованию политики лишения избирательных прав в Казахстане в 1918–1936 гг., её правовых оснований, особенностей реализации на региональном уровне и влияния на социальное положение и повседневную жизнь населения. *Цель и задачи исследования.* Цель и задачи статьи заключаются в анализе правовых основ, региональной практики и социальных последствий политики лишения избирательных прав в Казахстане в 1918–1936 гг., а также в выявлении её влияния на политическое и социальное положение различных категорий населения. *Материалы и методы.* Материалами исследования послужили нормативно-правовые акты советского государства, архивные документы Государственного архива города Астаны и Государственного архива Костанайской области, а также опубликованные исторические источники и научная литература. В работе использованы историко-сравнительный, историко-системный, структурный, статистический, хронологический и микроисторический методы исследования, позволившие проанализировать правовые основы, региональную практику и социальные последствия политики лишения избирательных прав в Казахстане в 1918–1936 гг. *Результаты.* Результаты исследования показали, что политика лишения избирательных прав в Казахстане в 1918–1936 гг. являлась важным инструментом реализации классовой политики советского государства и была закреплена в конституционных и нормативно-правовых актах. Архивные материалы свидетельствуют

о широком применении данной практики на региональном уровне, включая случаи необоснованного лишения граждан политических прав. Установлено, что статус «лишенца» влек за собой не только исключение из избирательного процесса, но и существенные социальные ограничения, затрагивавшие профессиональную деятельность, общественное положение и членов семьи. Несмотря на формальную отмену данной категории Конституцией СССР 1936 г., её социальные последствия сохранялись ещё длительное время. *Вывод.* В результате исследования установлено, что политика лишения избирательных прав в Казахстане в 1918–1936 гг. являлась механизмом политического и социального контроля, направленным на исключение отдельных групп населения из общественной жизни и ставшим одной из форм ранних советских репрессивных практик.

Ключевые слова: лишение избирательных прав, лишенцы, советская избирательная система, избирательное право, советская власть, классовая политика, политические репрессии, социальная дискриминация, правовые ограничения, региональная практика.

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации проекта грантового финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Лишенцы» в социальной структуре и повседневной жизни общества Казахстана в начале 1920-х – первой половине 1930-х годов: социально-правовой статус и проблемы адаптации» (ИРН: AP26195559).

Для цитирования: Байсалдина Г.Ж., Козыбаева М.М. Политика лишения избирательных прав в Казахстане в 1918–1936 гг.: правовые основы, региональная практика и социальные последствия // Отан тарихы. 2026. Т. 29. No 3. С. 1254–1267. [на казахском]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1254-1267

DISENFRANCHISEMENT POLICY IN KAZAKHSTAN, 1918–1936: LEGAL FRAMEWORK, REGIONAL PRACTICE, AND SOCIAL CONSEQUENCES

Baisaldina Gulnazym Zharasovna¹, Kozybayeva Makhabbat Malikovna^{2*}

¹ L.N. Gumilyov Eurasian National University
(2, Satpayev St., 10000 Astana, Kazakhstan)
doctoral student

<https://orcid.org/0009-0007-2674-092X> E-mail: baisaldinag@mail.ru

² L.N. Gumilyov Eurasian National University (2, Satpayev St., 10000 Astana, Kazakhstan)
PhD, Associate Professor, Leading researcher at the Institute of Culture and Spiritual Development "Alash"
<https://orcid.org/0000-0002-7223-2439> E-mail: kozybayeva.m@mail.ru

*Corresponding author

© Valikhanov IHE, 2026

© Baisaldina G.Zh, Kozybayeva M.M., 2026

Abstract. Introduction. This article examines the policy of disenfranchisement in Kazakhstan from 1918 to 1936, its legal basis, implementation at the regional level, and its impact on the social status and everyday life of the population. *Purpose and Objectives of the Study.* The purpose and objectives of this article are to analyze the legal basis, regional practices, and social consequences of the policy of disenfranchisement in Kazakhstan from 1918 to 1936, as well as to identify its impact on the political and social status of various categories of the population. *Materials and Methods.* The study draws on regulatory and legal acts of the Soviet state, archival documents from the State Archives of Astana and the State Archives of Kostanay Region, as well as published historical sources and scientific literature. The study utilizes historical-comparative, historical-systemic, structural, statistical, chronological, and microhistorical research methods to analyze the legal foundations, regional practices, and social consequences of the disenfranchisement policy in Kazakhstan from 1918 to 1936. *Results.* The study demonstrated that the disenfranchisement policy in Kazakhstan from 1918 to 1936 was an important instrument for implementing the class policy of the Soviet state and was enshrined in constitutional and regulatory legal acts. Archival materials indicate the widespread use of this practice at the regional level, including cases of unjustified deprivation of citizens' political rights. It was established that the status of "disenfranchised" entailed not only exclusion from the

electoral process but also significant social restrictions affecting professional activity, social status, and family members. Despite the formal abolition of this category by the 1936 USSR Constitution, its social consequences persisted for a long time. *Conclusion.* The study found that the policy of disenfranchisement in Kazakhstan from 1918 to 1936 was a mechanism of political and social control aimed at excluding certain groups of the population from public life and became one of the forms of early Soviet repressive practices.

Keywords: disenfranchisement, disenfranchised persons, Soviet electoral system, electoral law, Soviet power, class politics, political repression, social discrimination, legal restrictions, regional practice.

Acknowledgements. The article was carried out as part of the implementation of the project «the deprived» in the social structure and everyday life of Kazakhstan's society in the early 1920s and the first half of the 1930s: problems of social and legal status and adaptation» (№ IRN AP26195559).

For citation: Baisaldina G.Zh., Kozybayeva M.M. Disenfranchisement policy in Kazakhstan, 1918–1936: legal framework, regional practice, and social consequences // *Otan tarihy*. 2026. Vol. 29. No 3. Pp. 1254–1267. [in Kazakh] DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1254-1267

Кіріспе. Кеңес билігі орнағаннан кейін, басқа да нормативті-құқықтық актілермен бірге Қазақстанда жаңа сайлау жүйесі қалыптаса бастады.

«Сайлау құқығынан айырылғандар» категориясының пайда болуы 1918 жылдың 10 шілдесіндегі РКФСР Конституциясынан бастау алды. Конституцияның төртінші тарауындағы «белсенді және белсенді емес сайлау құқығы» туралы ережелер кейіннен сайлау жүйесі саласындағы қатынастарды реттейтін РКФСР және ҚАКСР мемлекеттік органдарының нормативтік актілерін қабылдау үшін құқықтық негізге айналды.

1918 жылғы РСФСР Конституциясының 64 бабы 18 жасқа толған азаматтарға олардың діни сенімі, ұлты, отырықшылық жағдайына қарамастан сайлау құқығын жариялады. Одан әрі бұл ережені нақтылау үшін «белсенді және белсенді емес» сайлау құқығын пайдаланатындар санатына мыналар: а) «өмірде өндіріс және қоғамдық пайдалы еңбекпен табыс табатындар, олар үшін өндірістік еңбекті қамтамасыз ететіндер, үй шаруасымен айналысатындар, жұмысшы және қызметкерлердің барлық категориядағы өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы саудасы және басқа да табыс табу мақсатында жалдамалы еңбекті қолданбайтын шаруалар мен казак егіншілер; ә) кеңес әскері мен флотының солдаттары» заңды түрде жатқызылды [Конституция РСФСР, 1918].

1920 жылы азамат соғысы аяқталғаннан кейін сайлау жүйесін және басқа да мәселелерді реттейтін заңдар мен басқа да құқықтық актілер кең ауқымда қолданыла бастады.

Сонымен бірге, РКФСР Конституциясы тапқа және дінге қатысына байланысты азаматтардың «сайлау құқығына» біршама шектеулер қойды. Азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» - кеңестік кезеңдегі еңбектерде теориялық мәні мен құқықтық шеңбері толық ашылмаған тақырыптардың бірі.

Кеңестік кезеңде сайлау құқығынан айыру, ең алдымен, елдің саяси бағытына ықпал ете алатын капиталистік элементтерді қоғамдық және саяси құрылымдардан ығыстырудың бір тәсілі ретінде қарастырылды. Осыған орай, сол кездегі тарихшылар еңбектерінде «сайлау құқығынан айырылғандармен» байланысты іс-шараларды ұйымдастырудың мәселелері көбірек қарастырылды.

Азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» тақырыбы кеңестік идеология шеңберінде, орталықтың ұстанған саясатына сәйкес жүргізілді. «Сайлау құқығынан айырылғандарға» қатысты деректер мен архив материалдары соңғы жылдары ғана ашылды. Кеңестік тарихнамада Қазақстанның әрбір аймағында жүргізілген «сайлау құқығынан айыру» шараларының ерекшеліктері терең, әрі мазмұнды қарастырылмады. Сонымен қатар, бұған дейін жазылған еңбектерде сайлау құқығынан айырылған азаматтардың өмір сүру құқығының жағдайлары, статустары өзгергеннен кейінгі өмірлері туралы еңбектер жоқ.

Азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» - кеңестік кезеңдегі еңбектерде теориялық мәні мен құқықтық шеңбері толық ашылмаған тақырыптардың бірі. Кеңестік тарихнамада «сайлау құқығынан айырылғандар» мәселесін зерттеу бойынша ұстанымдар большевиктер көсемі В. Лениннің пікіріне негізделді. В. Лениннің пікірінше, бұл билікке қарсы бағытталған қанаушылардың қарсылығына байланысты қолданылған мәжбүрлі шара. В. Ленин бұрынғы үстем тап өкілдерінің еңбекші халықпен тең дәрежеде азаматтық құқықтарға ие болуын мүмкін емес деп санады [Декреты Советской власти, 1959]. Көріп отырғанымыздай, азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» тақырыбы кеңестік идеология шеңберінде, орталықтың ұстанған саясатына сәйкес жүргізілді. Кеңестік тарихнамада Қазақстанның әрбір аймағында жүргізілген «сайлау құқығынан айыру» шараларының ерекшеліктері терең, әрі мазмұнды қарастырылмады.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің дереккөздік базасының негізін Қазақстандағы «сайлау құқығынан айыру» институтының қалыптасуы мен дамуын айқындаған кеңестік кезеңдегі нормативтік-құқықтық актілер құрайды. Оларға 1918 жылғы РСФСР Конституциясы кіреді, ол таптық сайлау құқығы принципін және саяси құқықтармен шектелген азаматтардың санаттарын, сондай-ақ кеңестік сайлау жүйесінің таптық шектеулерден ресми жалпыға бірдей сайлау құқығына дейінгі эволюциясын көрсететін 1924 және 1936 жылдардағы КСРО Конституциясын енгізді. Зерттеудің эмпирикалық базасын Қазақстан аумағында осы саясатты қолданудың өңірлік тәжірибесін көрсететін мұрағаттық құжаттар құрайды. Жұмыста сайлау комиссияларының хаттамалары, сайлау құқығынан айырылған азаматтардың тізімдері, халықтың шағымдары мен өтініштері, сондай-ақ олардың мәртебесін қайта қарау жөніндегі құжаттар қамтылған Астана қаласы Мемлекеттік архивінің материалдары (№ 250, 241, 244 қорлар) пайдаланылды. Уездік және округтік билік органдары деңгейінде сайлау саясатын іске асыру ерекшеліктерін байқауға мүмкіндік беретін Қостанай облысының мемлекеттік архивінің (№73 қор) материалдары қосымша тартылды. Нормативтік актілер мен өңірлік мұрағат көздерін кешенді пайдалану 1918-1936 жылдары Қазақстан жағдайында сайлау құқығынан айыру саясатының құқықтық негіздерін де, оның практикалық іске асырылуы мен әлеуметтік салдарын да талдауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің әдіснамалық негізі 1918-1936 жылдардағы Қазақстандағы «сайлау құқығынан айыру» саясатын кеңестік саяси-құқықтық жүйе контекстіндегі оның қалыптасу, даму және трансформация динамикасында қарауға мүмкіндік беретін тарихизм мен объективтілік қағидаттары болып табылады. Жұмыста әртүрлі кезеңдердің (1918, 1924, 1936 жж.) нормативтік актілерін салыстыруға және сайлау құқықтарын құқықтық реттеудегі өзгерістерді анықтауға мүмкіндік беретін тарихи-салыстырмалы әдіс қолданылды; конституциялық нормалар мен ведомстволық нұсқаулықтардың мазмұнын зерттеуге бағытталған тарихи-құқықтық талдау; сондай-ақ, Кеңес мемлекетінің саяси бақылау жүйесіндегі «сайлау құқығынан айырылғандар» институтының рөлі қарастырылған құрылымдық-функционалдық әдіс. Аймақтық тәжірибені талдау үшін жергілікті билік деңгейінде құқықтардан айыру тетіктерінің пайда болуы мен эволюциясын бақылауға мүмкіндік беретін тарихи-генетикалық әдіс қолданылды. Архив материалдарымен жұмыс істеу кезінде азаматтардың хаттамаларының, тізімдері мен шағымдарының дұрыстығын тексеруді қамтамасыз ететін дереккөздерді талдау және көздерді сынау әдістері қолданылды. Сонымен қатар, дауыс беру құқығынан айырылған адамдардың саны мен әлеуметтік құрамы туралы деректерді өңдеу үшін статистикалық әдіс, сондай-ақ осы саясаттың халықтың күнделікті өміріне әсерін анықтауға мүмкіндік беретін архивтік практикадан жекелеген жағдайларды қарау кезінде микрохирургиялық тәсілдің элементтері қолданылды.

АҚМА-ның № 250 қоры бойынша 42 іс, ал № 244 қоры бойынша 80 іс зерттеліп, олардың негізінде 1922–1924 жылдар аралығында Ақмола облысында 500-ден астам азаматтың сайлау құқығынан заңсыз айырылғаны анықталды. Осы сандық көрсеткіштерді өңдеу және «лишенцы» санатының әлеуметтік құрамын жіктеу мақсатында статистикалық әдіс пайдаланылды. № 244 қор құжаттарының 90 пайызы шағатай қаріпімен жазылғандықтан, жұмыста палеографиялық және мәтіндік талдау әдістері қолданылды. Бұл қор материалдары негізінде Атбасар уезі ауылдарында 1927 жылы жүзден астам адамның өз құқықтарын қорғап жазған арыздары микротарихи талдау (case study) әдісі аясында қарастырылды. Бұл билік пен бұқара арасындағы байланысты жекелеген адамдар мен ауылдар деңгейінде көруге мүмкіндік берді. Зерттеу барысында тарихи үрдістерді салыстыру (мысалы, 1922 ж. тамызындағы Асан-Қайғы ауданы мен 1923 ж. Александровск ауданындағы сайлау науқандары) арқылы құжаттарды жүйелеу және хронологиялық шеңберде жіктеу жұмыстары жүзеге асырылды. Орталық биліктің заңнамалық актілері мен аймақтық архив құжаттарының өзара байланысын, сайлау науқанының тұтас бір жүйе ретіндегі қызметін ашу үшін тарихи-жүйелілік әдіс басшылыққа алынды. Қолданылған әдістердің бұл жиынтығы зерттеу тақырыбын эмпирикалық мәліметтер тұрғысынан жан-жақты негіздеуге және кеңестік сайлау жүйесінің аймақтық ерекшеліктерін объективті тұрғыдан ашуға мүмкіндік берді.

Талқылау. Қазақстандық тарихнамада азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» мәселесі әлі де болса жеткілікті зерттелмеді. Аймақтар бойынша деректер толық жүйеленбеген, сайлау комиссияларының нақты шешімдері мен азаматтарға қатысты шағымдары талданбаған. «Сайлау құқығынан айырылғандарға» қатысты деректер мен архив материалдары соңғы жылдары ғана ашылды. Қазіргі ресейлік тарихнамада аталған тақырып кеңінен зерттелуде. Кеңестер Одағы құлағаннан кейін, көптеген жаңа еңбектер мен құжаттық материалдар жарық көрді. Мәселен,

Кеңестер Одағы тұсында 1920–1980 жылдар аралығында советтік зерттеушілер азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» мәселесін зерттеді. Алғашқылардың бірі М. Владимирский еңбегінде 1920 жылы елде азамат соғысы аяқталып, кеңестік билік органдары жүйеленіп, ауылдық кеңестер мен атқару комитеттерінің құрылғандығы туралы жазды [Владимирский, 1920: 147]. Зерттеуші С.М. Бродович сол жылдары азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» мәселесін егжей-тегжейлі қарастырды, кеңестік сайлау жүйесі- жалпыға бірдей тең сайлау жүйесі емес, керісінше пролетариат диктатурасының құралы екенін ашық жазды [Бродович, 1925: 27]. Зерттеуші Я. Яковлев еңбегінде сол кезеңдегі сайлау процессі тек рәсім емес, таптық соғыстың майданы деп жазды [Яковлев, 1991: 11]. Сонымен қатар автор сайлау бюллетені үшін күрестің қалай жүргендігі, селодағы «сайлау құқығынан айырылған» азаматтардың алғашқы тізімдерін келтірді. «Сайлау құқығынан айырылғандар»- кеңестік қоғам үшін нақты жау деп жазды. Бұл еңбекте азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» уақытша ғана шара емес екендігін баяндады. Автор «сайлау құқығынан айырылған» азаматтар санаттарын егжей-тегжейлі зерттеді, «сайлау құқығынан айырылған» азаматтардың балаларына ерекше тоқталды. Өкінішке орай, кеңестік кезеңде жоғарыда көрсетілген авторлардың еңбектері шындық болып саналды, 1960–1980 жылдары зерттеушілер жоғарыда жазылған еңбектерді 1920-1930 жылдар аралығындағы «бұқараның жоғары саяси белсенділігінің» көрсеткіші деп қорытынды жасады. 1918–1936 жылдары азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» қанаушы топтардың қарсылығына төтеп беру үшін жүргізілген уақытша шара деп жазды. «Хрущев жылымығы» жылдары жазылған Л.Ф. Морозов еңбегінде «сайлау құқығынан айырылған» азаматтар тек саясат құрбаны емес, сонымен қатар экономикалық реформалардың құрбаны деп жазды [Морозов, 1972: 280]. Дегенмен, Л.Ф. Морозов еңбегі бұған дейін талданған М. Владимирский, С.М. Бродович, Я. Яковлев еңбектерімен салыстырғанда, кеңестік кезеңде адам тағдырының еленбеуі нормаға енді деп жазды. А.И. Лепешкин еңбегінде мынадай формуланы енгізеді: 1936 жылға дейін азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» пролетариаттың буржуазиядан асып түсуі үшін жасалған демократиялық қадам, яғни елдегі жұмысшылар үшін демократияның жоғары көрінісі [Лепешкин, 1966: 576]. Бұл кітап кеңестік кезеңде негізгі идеологиялық кітаптардың біріне айналды, 70-ші жылдардағы тарихшылар А.И. Лепешкинге сілтеме жасауға міндеттелді, себебі азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» «уақытша қаһармандық шара» деп жазды. Зерттеуші И.Я. Трифонов еңбегі азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» мәселесін зерттегенде өте маңызды, себебі автор кітабында ұлттық аудандарда, әсіресе Қазақстандағы рулық байланыстар, қоғамды таптық межелеуде қиындық туғызғанын жазды [Трифонов, 1969: 48]. Қорытындылай келе, жоғарыда келтірген зерттеулер азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» бұл демократияны бұзу емес, керісінше пролетариат диктатурасының заңды құралы болды, «сайлау құқығынан айырылғандар» саяси оқшаулануы қажет деп сендірді.

1990 жылдардан бастап Ресей тарихшылары азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» мәселесін кеңестер тұрғысынан жасалған жүйелі түрдегі кемсітушілік деп жазды. Зерттеуші Т.И. Славко сол кезеңде «сайлау құқығынан айырылған» азаматтардың Оралға жер аударылуы (көбінесе Қазақстаннан байлардың айдалуы туралы) кейіннен азаматтардың «сайлау құқығынан айырылған» деген статустың адамдардың жеке бас тағдырына әсерін жазды [Славко, 1999: 456]. Зерттеуші Е.В. Байда өз еңбегінде Орал архивтеріне сүйене отырып, 1920 жылдары азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» фактілері жай ғана шектеу емес, азаматтың білім алу мүмкіндігінен, күнделікті азық-түлік сатып алу құқығынан айыру деп жазды [Байда, 1996: 85]. Зерттеуші С.А. Красильников еңбегінде «мемлекеттік маргинализм» ұғымын енгізіп, азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» оларды жай ғана қоғамдық өмірден алыстату емес, кеңес мемлекетінің мақсатты түрде маргиналды топтарды құру мүддесі деп жазды [Красильников, 1998: 91]. Т.И. Славко мен Е.В. Байда Орал өңіріндегі азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» мәселесін микротарих әдісімен зерттесе, ал Красильников тұңғыш рет бүкіл Ресейдегі «сайлау құқығынан айырылған» азаматтардың өмірбаяндарын өзгертіп, кейде тіпті жасырын өмір сүруге мәжбүр болғанын жазды. Зерттеуші М.С. Саламатова еңбегінде азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» сатылы кемсітушілік деп анықтады. Өз зерттеуінде автор «сайлау құқығынан айыру» азаматтарды әлеуметтік, экономикалық құқықтардан түбегейлі айыру деп жазды. Автор өз зерттеуінде азаматтарды «сайлау құқығынан айыруды» үш кезеңге бөліп қарастыруды ұсынды. Олар: 1924-1926 жылдар аралығы «жандану кезеңі», екінші кезең 1927–1929 жылдар аралығы қудалауды күшейту, үшінші кезең 1930-1936 жылдар аралығы «сайлау құқығынан айырылған» азаматтардың қоғамнан шеттетілу кезеңі деп бөлді. М.С. Саламатова зерттеуінде жергілікті сайлау комиссиялары «сайлау құқығынан айырылғандар» категориясына жатпайтындарға

да құқықтық тұрғыдан шектеулер жасағанын жазды [Саламатова 2016: 338]. Қорытындылай келе, 1990-шы жылдардың басында Ресей зерттеушілері 1920–1930 жылдары «сайлау құқығынан айырылғандар» тақырыбын жаңаша көзқараспен қайта қарастырды. Зерттеушілер «сайлау құқығынан айырылғандардың» күнделікті өмірі микротарих әдісі арқылы зерттеді.

«Сайлау құқығынан айырылғандар» тақырыбын зерттеген кеңестік Қазақстан тарихшыларға тоқталсақ, олар бұл тақырыпты көбінесе екі тарихи оқиғалармен байланыстырды. Біріншісі, 1920–1930 жылдары «ауылды кеңестендіру» және байларды «сайлау құқығынан айыру» мәселесін жазып, кейіннен зерттеушілердің өздері де қуғын-сүргінге ұшырады. Екінші бір топ авторлар, 1950–1980 жылдары «сайлау құқығынан айырылғандар» мәселесін жазғандар. Олар азаматтарды «сайлау құқығынан айыруды» байларды тап ретінде жою контекстінде зерттеп, азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» аштыққа алып келді деп жазды. Азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» жергілікті сайлау комиссияларының шектен шығулары, кейіннен үлкен әлеуметтік зардаптарға әкелгенін жазды. Мысалы Г.Ф. Дахшлейгер еңбегіне тоқталсақ, автор қазақ қоғамындағы жартылай феодалдарды «сайлау құқығынан айыру» прогрессивті шешім деп жазды. Автордың пікірінше, қазақ ауылының «капитализмнен» аттап, бірден «социализмге» қадам жасауы үшін жасалды. Сол себепті азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» бұл қуғын-сүргін емес деп жазды. Г.Ф. Дахшлейгер «байлар» прогресске кедергі элемент, яғни ауылды патриархалдық тәуелділікте ұстады деп жазды. Дахшлейгер еңбектерінде «сайлау құқығынан айырылғандар» олар- өз руластарына малды жалға беру немесе жалға алғандар жалдамалы еңбекті пайдалану деді, яғни автор қазақтардың рулық құрылымын толық зерттеп, қазақ қоғамын батрак, кедей, орташа және бай деп бөлді [Дахшлейгер, 1965: 536]. Алайда мұндай интерпретация қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымының күрделілігін толық ашпайды және «сайлау құқығынан айыруды» тек прогрессивті шара ретінде көрсету тарихи шындықты біржақты түсіндіруге әкеледі. Сонымен қатар «бай», «орташа», «кедей» сияқты жіктеулердің шартты сипатта болғаны және олардың жергілікті әлеуметтік қатынастарды толық бейнелей алмайтыны да атап өтіледі. Осылайша, Г.Ф. Дахшлейгер еңбектері кеңестік кезеңдегі ресми дискурс ретінде маңызды болғанымен, қазіргі тарихнамада қайта зерттеуді талап етеді. Г.Ф. Дахшлейгер мен К.Н. Нурпеисов қазақтардың рулық қатынастары туралы көптеген материалдар жинады, және ол материалдар өте құнды [Дахшлейгер, Нурпеисов, 1985: 247].

Қайта құру және посткеңестік кезеңдегі Қазақстан тарихшылары азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» мәселесін зерттеді. Олардың ішінде М.Қ. Қозыбаев, Қ.С. Алдажұманов, Ж.Б. Абылхожин еңбектері тақырыпты толық зерттеу үшін маңызды [Қозыбаев, Алдажұманов т.б., 1992]. Ж.Б. Абылхожин 1991 жылы жарық көрген еңбегінде қазақ ауылы дамымай артта қалған элемент емес, керісінше өзін-өзі қамтамасыз ете алатын әлеуметтік-экономикалық жүйе деп жазды. Қазақ ауылындағы байларды «сайлау құқығынан айыру», ауылдың шаруашылық-әкімшілік жүйесіне жасалған қиянат деп жазды. Автор 1920–1930 жылдары кеңестер тарапынан жүргізілген малды жаппай тартып алу, азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» қазақ қоғамы үшін жасалған «антропологиялық катастрофа» деп қорытынды жасады. Ж.Б. Абылхожиннің бұл тұжырымы кеңестік «артта қалушылық» дискурсына қарсы бағытталған посткеңестік кезеңдегі жаңа методологиялық көзқарасты көрсетеді. Яғни, бұл көзқарас Г.Ф. Дахшлейгер сияқты беделді кеңестік тарихшылардың қазақ қоғамын «феодалдық артта қалған құрылым» ретінде сипаттауымен қарама-қайшы келіп тұр. Осы тұрғыдан алғанда, қазақ ауылына қатысты кеңестік саясатты тек «даму» немесе «артта қалушылық» категорияларымен түсіндіру жеткіліксіз, ол күрделі әлеуметтік-саяси трансформация ретінде қарастырылуы тиіс. Г.Ф. Дахшлейгер еңбектерінде «байларды» жою прогресс деп жазса, Ж.Б. Абылхожин қазақ қоғамындағы «байларды» жою мен оларды «сайлау құқығынан айыру» мемлекет тарапынан жасалған деструктивті саясат құралдарының бірі деп жазды [Абылхожин, 1991: 288].

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында жарыққа шыққан М.Қ. Қозыбаев Қ.С. Алдажұманов, Ж.Б. Абылхожин [Қозыбаев, Алдажұманов т.б., 1992: 208] атты ұжымдық еңбекте азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» мемлекеттің өз халқына жасаған террордың бір түрі деп сипаттады. «Байлар» мен «жартылай феодалдарды» «сайлау құқығынан айыру», кейіннен мал-мүлкін тәркілеуге алып келді. Осының барлығы жергілікті шала белсенділердің «таптық күрес» жоспарын орындау үшін «сайлау құқығынан айырылғандар» тізіміне тіпті бірең-сараң малы бар шаруаларды қосып жіберу фактілері болғанын жазды.

Соңғы жылдары аталған тақырып белсенді түрде зерттеле бастады. Оның себебі, 2020 жылғы 24 қарашада ҚР Президенті Қ. Тоқаевтың Жарлығымен «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық

ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия» құрылды. Бұл комиссия XX ғасырдың 20–50 жылдарындағы саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау үшін кешенді әрі жүйелі жұмыс жүргізді.

Комиссияның қызметін жүргізу үшін жобалық кеңселер құрылды. Бұл жобалық кеңселерге зерттеушілер, ғалымдар мен мемлекеттік органдардың өкілдері кірді. «Саяси қуғын-сүргін» тарихына қатысты Мемлекеттік комиссия құрамына 425 ғалым мен зерттеушілер, оның ішінде аймақтардан 260-тан астам маман тартылды. Олар еліміздің 60-тан астам

Нәтижесінде, еліміздің 60-тан астам архивінде ауқымды ізденістер жүргізіліп, бүгінгі таңда 2,6 миллионнан астам материал құпиялықтан шығарылды.

Бүгінгі күні «сайлау құқығынан айырылғандар» туралы бірнеше қазақстандық тарихшы ғалымдар түрлі зерттеу жұмыстарын жүргізіп жүр. Солардың ішінде зерттеуші С.К. Тулбасиева зерттеуінде 1926 жылғы сайлау нұсқаулығының Қазақстандағы іске асуын талдады. Автор «сайлау құқығынан айыру» саясатын кеңестік құқық жүйесін қолданудың репрессивтік тетігі және тоталитарлық тәжірибенің құқықтық бейнесі деп бағалады [Тулбасиева, 2023]. Зерттеушілер М.М. Қозыбаева мен А. Қайыпбаева бірлескен еңбектерінде Қазақстандағы 1920–1930 жылдары «азаматтарды сайлау құқығынан айыру» тәжірибесін құқықтық және әлеуметтік тұрғыда талдап, оның қоғамдағы салдарын анықтау мәселесін жазды [Қозыбаева, Қайыпбаева, 2025: 411–423]. Авторлар бұл құбылысты Кеңес өкіметінің таптық және идеологиялық саясатымен тығыз байланыстырып, азаматтарды «сайлау құқығынан айыру» – азаматтарды саяси өмірден аластату әдісі деп қорытындылап отыр.

Нәтижелер. 1918 жылдың 10 шілдесіндегі РКФСР Конституциясы тек заң емес, таптық күрестің инструкциясы болды. Конституцияның IV тарауындағы «белсенді және белсенді емес сайлау құқығы» ережесі кейіннен сайлау жүйесі саласындағы қатынастарды реттейтін РКФСР және ҚазақКСР мемлекеттік органдарының нормативтік актілерін қабылдау үшін құқықтық негізге айналды. 1918 жылғы РСФСР Конституциясының 64 бабында 18 жасқа толған азаматтарға олардың діни сенімі, ұлтына жағдайына қарамастан «сайлау құқығы» берілді. Одан әрі бұл ережені нақтылау үшін «белсенді және белсенді емес» сайлау құқығын пайдаланатындар санаты енгізілді: а) өнеркәсіп, зауыт-фабрика жұмысшылары, көлік, құрылыс саласындағы жұмысшылар, өз еңбегімен күн көретін кедей және орта шаруалар, үй шаруасындағы адамдар (мысалы, жұмысшының әйелі); ә) кеңес әскері мен флотының солдаттары жатқызылды [Конституция РСФСР, 1918].

Сонымен бірге, РКФСР Конституциясы адамдардың таптық ерекшеліктері және дініне байланысты «сайлау құқығына» біршама шектеулер қойды. Конституцияның 65-бапына сәйкес, жұмыс жасамайтын, тек жеке меншіктегі пайда көзінен күн көретін тұлғаларды саяси өмірге қатысу мен «сайлау құқығынан айырды». «Сайлау құқығы» берілмегендерге жатты: жалдамалы еңбекті пайдаланушылар; жеке саудамен айналысушылар; дін қызметкерлері және монахтар; бұрынғы полиция қызметкерлері және патша әскерилері; капиталдан пайда табушылар; және ар-намысқа нұқсан келтіретін қылмыс жасағандар [Конституция РСФСР, 1918]. Осылайша, Конституцияның екі бабы бір-біріне қарама-қайшы екенін көреміз. РКФСР Конституциясында азаматтардың «сайлау құқығын» шектелді, бірақ, РКФСР Ұлттар ісі бойынша Халық комиссариатының бастамашыл топтары жиналысына қатысқандарға революциялық қаралауды азайтқанмен, екінші жағынан Автономиялық Республика Конституциясы негізінде Қазақстанның сайлау жүйесін қалыптастырудың негізі әзірленді. Онда «сайлау құқығынан айырылғандар» тізбесі РКФСР Конституциясының 64 бабына сәйкестендірілді. Съезд қаулыларының бірінде «қанаушыларды билікке көндірудің немесе олардың айырықша құқықтарын қайтарғысы келетін әрекеттерімен күрестің сапалы уақытша шара екендігі, оларды саяси құқығынан айыру және қандай да бір еркіндігін шектеу қажеттілігі ретінде жүргізілгендігі» көрсетілді. Партия уақытша шараларды жою үшін де, оларды азайтуға және толықтай жоюға ұмтылды [Зиманов, т.б. 1981].

1919 жылдың 29 сәуірінде Кеңестердің бүкілқазақ съезін шақыруға дайындық бойынша РСФСР Ұлттар Халық комиссариатының бастамашы тобының жиналысы сайлау мәселесі туралы түбегейлі түрде «таптық» бағыттағы «бұрынғы басқарма басшылары, ауыл старшиналары, халық судьялары, бұрынғы қоныстандыру басшыларының облыстық, уездік полиция басқармасының хатшылары, болыстық старшиналар, селолық старосталар, болыстық соттар мен А. Керенский уақытша үкіметінің милиция шенділері, облыстық және болыстық земство басқармасының төрағалары мен барлық мүшелері, кулактар, саудагерлер, өсімқорлар, есі кемтарлар, Кеңес өкіметінің тергеуінде және соттың бақылауында жүргендердің, пайдакүнөмдік сипаттағы: алаяқтық, мүлік жымсыру, паракорлық, адам

өлтіру, контрреволюциялық үкімет шенділерінің қылмыстары үшін сотталғандардың «сайлауға және сайлануға» құқығы жоқ деп тұжырымдады [Образование СССР, 1949: 175–177].

Сонымен қатар, 1919 жылдың 20 желтоқсанына дейін әртүрлі «үкімет» ұйымдары (облыстық земствовалық басқармалар мен Алашорда) ұйымдастыруға қатысушылар мен Кеңес өкіметіне қарсы күрескен және күресуші әскер құрамы мүшелері арасындағы Кеңес өкіметін мойындаған тұлғаларға рақымшылық жариялады. Олардың қылмыстары таза саяси сипатта болғандықтан, қабылданған рақымшылыққа сәйкес олар сайлау құқығынан айырылмайды деп шешті.

Қазақ даласын басқару үшін құрылған Қазақ революциялық комитетінің (әрі қарай – Қазревком) алғашқы құрылған күннен бастап, сайлау жүйесінің элементтерін жасаумен, ауылдық Кеңестер депутаттарының жұмысын ұйымдастырып, ондағы сайлау мәселесімен айналысты. Сайлаушылардың ауылдағы съездері мүмкіндігінше халықтың ең кедей бөлігі орналасқан ауыл орталықтарында өткізілу қажеттігі жөніндегі нұсқаулық жасалды. Қазревком қаулысында «шенеуніктер арасында патшалық өкімет кезіндегі басшылар мен оған қызмет еткендердің барлығы сайлау құқығынан айырылатыны, Далалық Жарғының 70 бабы бойынша губернатор тағайындаған билеушілер және сол саясатты белсенді жүргізген патшалық тәртіптің шенеуніктері, сонымен қатар кеңестік лауазымға пара беріп сайланғандар сайлау құқығынан айырылатындығы» айтылды. Қазревкомның шешімімен еңбекші халықтың сайлау құқығы жөніндегі пікірталастардан кейін молдалардың сайлау құқығы бекітілді.

Азамат соғысы аяқталғаннан кейін сайлау жүйесін және басқа да мәселелерді реттейтін заңдар мен басқа да құқықтық актілер кең ауқымда қолданыла бастады. Қорыта келгенде, кеңестік кезеңде «сайлау құқығынан айыру», ең алдымен, елдің саяси бағытына ықпал ете алатын капиталистік элементтерді қоғамдық және саяси құрылымдардан ығыстырудың бір тәсілі ретінде қарастырды.

1920 жылдың 3 ақпаны Қазревком қазақтардың сайлау құқығы туралы мәселені қарады. Осы мәселе бойынша қабылданған қаулы, РКФСР Конституциясының «белсенді және белсенді емес сайлау құқығы» тарауын түсіндіру актіне айналды.

Қазревком жұмысын талдай келе, заңгер-ғалым Зиманов былай көрсетті: «Қазревком Кеңес өкіметіне оң көзқарастағы қазақ зиялыларының бір бөлігін жергілікті жерлерде кеңестерді нығайту үшін өзіне тарту жұмысын бастады [Зиманов, 2009: 456].

1920-1936 жылдары Қазақ АКСР-і РСФСР құрамында болды. 1920 жылдың 30 сәуірінде РКП(б) Орталық Комитеті Қазақстан РКП(б) Облыстық бюросын құрды, оның құрамына С.С. Пестовский, А. Әйтиев, А. Әлібеков, С. Арғыншиев, А. Мұрзағалиев, А. Авдеев, Ә. Жангелдин кірді. Оларға Бүкілқырғыз (Бүкілқазақ) съезіне сайлау бойынша жүргізілетін барлық жұмысқа жетекшілік ету тапсырмасы берілді. Осылайша, тез арада Өлкелік революциялық органдар тарапынан облыстық, уездік, болыстық басқармалар мен Кеңестердің атқару комитеттеріне әйелдер мен ерлер арасындағы орыстың оқу орындарынан ең кем дегенде 2 кластық училищеден және мұсылман медресесінен білім алғандарды, болыстық курстар мен ауылдық мектептерді бітірген және жалпы орыс мектептерінде білім алғандар жөнінде олардың жасы көрсетілген, оқу орындары анықталған тізімдерді жасау туралы нұсқау берілді. Бұның барлығы 1920 жылы 6 қазанда ҚазКСР Кеңестерінің Құрылтай жиналысында қабылданған Қырғыз (Қазақ) АКСР Еңбекшілер құқығының Декларациясында ескерілмеді.

Осылайша, әлеуметтік тегі немесе еңбекке қатысы адамның саяси құқығын айыруға негіз болды. «Сайлау құқығынан айырылғандар» деген категория заңдастырылып, таптық теңсіздіктің құқықтық тетігі қалыптасқан кез еді.

Зерттеудің деректік негізін айқындау үшін архив қорларын қарастырдым. 1922 жылғы 6 тамызда Ақмола губерниясы, Ақмола уезінің болыстық кеңесінің №1 ауылындағы отырыстың хаттамасында РСФСР Конституциясына және КСРО бойынша «сайлау туралы ережеге» сәйкес ауылдық кеңесті таңдау отырысын жүргізді. Конституцияның 64 бабына сәйкес және «сайлау туралы ережеге» сәйкес сайлауға құқығы барлардың жалпы саны 244 адам деп бекітілді. Сайлауға 125 адам қатысты. Конституцияның 65 бабына сәйкес 6 адам сайлаудан шеттетілді. Әлеуметтік-экономикалық құрылымдағы сайлау құқығынан айырылғандардың құрамында белгілі бір ерекшеліктер байқалады (Кесте).

Кесте. Сайлау құқығынан айырылған» адамдардың тізімі [АҚМА. 244 қор, 2-т, 7-іс, 25-п.]

№	Тегі, аты-жөні	Жасы	Мүліктік жағдайы	Кәсібі	Сайлаудан шеттетудің себебі
1	Жүсіпов Мақау	35	Кедей	Молда	дін өкілі
2	Ақбаров Абдулқадыр	23	Кедей	Муазин	қоңырау беруші
3	Сейпенов Құрманб.	36	Кедей	Молда	дін өкілі
4	Жемінтаев Рахым	67	Бай	мал баққан	жалдамалы жұмысшыны пайдаланған
5	Батыров Қазым	62	орташа	мал баққан	монах
6	Андекин Джамал	54	кедей	мал баққан	монах

Жоғарыда көрсетілген хаттама мен кестеден көретініміз, «сайлау құқығынан айырылған» азаматтар Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарынан-ақ қоғамдық өмірден шеттету, кейін тіпті репрессиялық шараларға алып келуін көреміз.

1923 жылғы 26 қыркүйекте өткен Ақмола уездік атқару комитетінің, Александровск болысындағы қызыл армия, жұмысшы және шаруа кеңестерін сайлау № 1 хаттамасынан үзінді. Сайлауға 32 адам қатысқан, 1918 жылғы РСФСР Конституциясына сәйкес «сайлау құқығынан айырылғандар» 11 адам Тізімдегі «сайлау құқығынан айырылған» азаматтарды олардың мүліктік жағдайы, яғни жері, мал санын, қоғамдық жағдайын, «сайлау құқығынан айыру» себебін, уақыты мен «сайлау құқығынан айырған» органдарға дейін жазған. Мысалы Александровск болысының тұрғыны Емельянов Евгений 29 жаста, партияға тіркелмеген, кедей, 1918 жылға дейін Колчак әскерінде қызмет еткен, бұрын сайлауға қатыспаған. Александровск болысының тұрғыны Сибранов Илья 30 жаста, партияға тіркелмеген, кедей, 1918 жылға дейін Колчак әскерінде қызмет еткен, бұрын сайлауға қатыспаған [АҚМА, 244-қ., 1-т., 2-іс, 25-п.].

Тағы бір мысал, 1923 жылғы 19 қазандағы Ақмола облысы Эркеншилинский болысындағы сайлау комиссиясының хаттамасында Эркеншилинский ауданының № ауылының тұрғыны Лилия Базилеваның ол туралы жалған ақпарат таратылып, оны ресми түрде негізсіз сайлау құқығынан айырғаны туралы айтылады [АҚМА, 250-қ., 2-т., 2-іс, 8-п.]. Дәл осындай ақпараттар архивте жетерлік.

1928 жылы басталған Қостанай аудандық сайлау комиссиясы отырыстарының хаттамалары және Қостанай округы кеңестердің қайта сайлау науқанының барысы туралы есептерін қарадым. Онда 1928 жылға дейін Қостанай округы бойынша «сайлау құқығынан айырылған» азаматтар саны 1927 жылғы сайлаумен салыстырғанда азайған, бірақ жекелеген аудандарда «сайлау құқығынан айырылғандар» саны көбейген. Өткен сайлауда «сайлау құқығынан айырылғандар» саны 500 адам болса, 1928 жылы қайта сайлауға 27 ауылдық кеңес бойынша тағы 34 азамат «сайлау құқығынан айырылған». «Сайлау құқығынан дұрыс айыру» жағдайлары негізінен 14 баптың «а» жалдамалы еңбек қолданатын еңбек шаруашылығын айқындау бөлігінде дұрыс түсіндірмеу және нұсқаулықтың 18-бабын сақталмауы орын алды. Мысалы Қостанай облысы Аман-Қарағай ауданында екі дін өкілі «сайлау құқығын» қайта беруді сұрап бірнеше рет өтініш жазды. Өтініште дін өкілдері бұрынғыдай сабақ беруді тоқтаттық деп жазды. Дегенмен аудандық сайлау комиссиясы мен селолық сайлау комиссиялары жоғарыда айтылған дін өкілдерінің өтінішін шындыққа жанаспайды деп шешті. Олар сол қалпы өздерінің діни салттарын орындап, ақша алып жүр деп жазды. Дәл сол жылы Урицкий ауданының Весело-Подольский селосының священнигі аймақтық сайлау комиссиясына оны «сайлау құқығынан» заңсыз айырды деп өтініш жазды. Священник өз өтінішінде 1918–1919 жылдары қызыл армия қатарында қызмет атқарғанын жазды. Қазіргі уақытта священник өзін алып-сатар қатарына немесе жалдамалы еңбекті пайдаланушылар қатарына жатпайтынын жазды. Священник 1925 жылдан бастап Қарабалық ауданының діни ұйымдарында священник болып жүргенін және кеңестердің «дін бостандығы» туралы жарғысына сәйкес, өзіне «сайлау құқығын» беруді сұрады. Бұл дерек Қарабалық аудандық сайлау комиссиясының есебінен [ҚОМА 73-қ., 2-т., 1-іс, 30-п.].

Азаматтарды тек «сайлау құқығынан айыру» ғана емес, сонымен қатар қоғамнан оқшаулау әрекеті байқалып отыр. Дегенменен, «сайлау құқығынан айырылғандар» деген статустен бірнеше жыл өмір сүріп, кейін «сайлау құқығын» қайтару туралы құжаттар да архив қорларында кездеседі.

1926 жылдың қараша айында Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитеті (әрі қарай - БОАК) пен Халық Комиссарлар Кеңесі (әрі қарай – ХКК) «Қалалық және ауылдық кеңестерді сайлау және кеңестер съездерін шақыру туралы Нұсқаулықтың» бекітілуі «сайлау құқығынан айырудың» практикалық жүзеге асуы еді. Құжаттың басты ерекшелігі – «сайлау құқығынан айырылған» азаматтардың тізімін айқын анықтап, оның көлемін кеңейтуінде еді. Бұл нұсқаулықта келесі санаттағы адамдар сайлауға қатыса алмайтын болды: жалдамалы еңбектен пайда табушылар (қожайындар, бай шаруалар, саудагерлер); сауда, делдалдық және жеке капиталмен айналысатындар, барлық дін өкілдері (молдалар, поптар, монахтар т.б.); бұрынғы полицейлер, патша офицерлері және олардың отбасы мүшелері; кулактар, бұрынғы меншік иелері және ірі мал иелері; саяси немесе экономикалық тұрғыда мемлекетке қарсы әрекет еткен тұлғалар. Нұсқаулықта ерекше атап көрсетілген тұжырым: «сайлауға және сайлануға» тек Кеңес өкіметін нақты қолдайтын азаматтар қатысуға құқылы». Осылайша, нұсқаулық еңбек ұстанымдарын формалды ұстанғанымен, іс жүзінде азаматтарды әлеуметтік және діни белгілерге қарай саяси өмірден шеттетудің заңды құралына айналды.

1926 жылғы нұсқаулық Қазақ АКСР Орталық сайлау комиссиясының шешімімен жергілікті сайлау органдарына жолданды. Сайлаушылар тізімін жасақтау кезінде әр ауыл мен уезде арнайы комиссиялар құрып, «сенімсіз азаматтарды анықтау» жолымен тізімнен шығаруды жүргізді.

Мәселен, архив деректері бойынша 1926–1927 жылдар аралығында бір ғана Ақмола губерниясында жергілікті тұрғындардың 10%-ын сайлау тізімінен алынып тасталынды. «Сайлау құқығынан айырылғандарға» тоқымашылық, саудамен айналысу, діни уағыз айту сияқты кәсіп түрлерімен айналысуға тыйым салынды [АҚМА, 244-қ., 1-т., 2-іс, 3-п.].

Осылайша, нұсқаулықтың құқықтық салдары азаматтардың саяси және еңбек бостандығын шектеді. «Сайлау құқығынан айырылған» статусы азаматтарға қолданылған біржола саяси құқықсыздандыру шарасының сипатын иемденді. Яғни жүйелі және ұзақ мерзімге бағытталған құқықтық жазалау нысанына ұласты. Тізімге енген азаматтардың отбасы мүшелері де автоматты түрде енгізілді (мысалы, дін қызметкерінің баласы сайлауға қатыса алмады). Осылайша, саяси жауапкершілікті жеке тұлғамен шектемей, оны әлеуметтік деңгейге дейін кеңейтті, нәтижесінде «сайлау құқығынан айырылған» деп танылған отбасы толықтай қоғамнан шеттетілді.

1931–1932 жылдар аралығында «Каруголь» кәсіпорындарында, «Степняк» алтын өнеркәсібінде, «Ақжал» совхоздарында өздерінің үлгілі жұмыстарымен, партия мен өкіметтің еңбек тәртібі мен еңбек өнімділігін көтеру жөніндегі іс – шараларына берілгендіктерін көрсетіп, өздері жұмысшылар ретінде үлгі болды. Сондай-ақ кенттердегі қоғамдық-мәдени-бұқаралық жұмыстарға белсенді қатыса отырып, ұйымның сеніміне лайық деп РСФСР-дің 1934 жылғы қайта сайлаудың сайлау нұсқаулығының 41-бабы және КСРО ОАК-нің 27 қыркүйек 1934 жылғы қаулысы негізінде сайлау құқығында арнайы қоныс аударушыларды, Қарағанды облысының Трудпоселок цветметзолото № 2 «Степняк» «сайлау құқығынан айырылған» 105 арнайы қоныс аударушының да өтініші қайта қаралды. Қарағанды аудандық комендатурасының 433 арнайы қоныс аударушыларының «сайлау құқығынан айырылғандар» ісі қайта қаралды. Осокаров аудандық комендатурасының 200 арнайы қоныс аударушысының өтініші қайта қаралды. Ақмола аудандық комендатурасының 10 арнайы қоныс аударушыларының өтініші қайта қаралды [АҚМА 27-қ., 2- т. 2-іс, 36-п.].

1934 жылы Қазақстанда КСРО Ішкі істер халық комиссариаты және Қазақ АКСР ОАК «сайлау құқығын қалпына келтіру» жөніндегі қаулы қабылдап, еңбек тәртібінде үлгілі тұлғаларға құқықтарын қайтаруға рұқсат берілді [АҚМА 250-қ., 2-т., 2-іс, 81-п.]. Алайда бұл процесс ішінара болды және саяси науқан сипатын жоймады. Азамат соғысының аяқталуы және контрреволюциялық күштердің ұйымдасқан қарсы тұру мүмкіндіктерін жою нәтижесінде Кеңес өкіметінің толықтай билік басына келуі, сайлау жүйесін ырықтандыруды қамтамасыз етті. 1936 жылғы 5 желтоқсанда қабылданған Кеңес Конституциясы «жалпыға бірдей, тең және тікелей сайлау құқығын» жариялады. Сол 123-бапта: «КСРО-ның барлық азаматтары, жынысына, ұлтына, сеніміне және әлеуметтік тегіне қарамастан, тең құқыққа ие» деп жазылды. Осы құжатпен «сайлау құқығынан айырылған» ұғымы құқықтық айналымнан алынып тасталды. Алайда, бұрынғы «сайлау құқығынан айырылғандардың» балалары мен туыстары әлі ұзақ жылдар бойы партияға немесе жоғары оқу орындарына қабылдануда саяси шектеулерге ұшырап отырған [Кукушкин, Чистяков, 1987: 285-287].

Сайлау құқығын шектеу тек есі кемтарлар үшін, сол сияқты сайлау құқығынан айырылған сот арқылы жаза кесілгендерге қойылды. Кейіннен, таптық белгілері бойынша кемсіту нормалары өзгертіліп, алғаш рет жылпыхалықтық, тең және жасырын дауыс беру арқылы төте сайлау құқығы көрініс тапты.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу 1920–1930 жылдардың бірінші жартысында Қазақстанда жүзеге асырылған «сайлау құқығынан айыру» саясатының кеңестік құқықтық жүйенің шеңберінде қалыптасқанымен, іс жүзінде саяси және әлеуметтік бақылаудың әмбебап тетігіне айналғанын дәлелдейді. 1918–1936 жылдар аралығындағы «сайлау құқығынан айыру» саясаты Кеңестік құқық тарихында қуғын-сүргіннің алды болды. Ол социалистік идеологияның «еңбек-құқықтың негізі» деген ұстанымына сүйенсе де, шын мәнінде, саяси өмірге қатысу мүмкіндігін әлеуметтік тегіне қарай шектеудің заңды формасына айналды. Оған дәлел жоғарыда арьив қорларынан көрсеткен деректер.

1926 жылғы нұсқаулық арқылы бұл саясат құқықтық институт ретінде бекітіліп, кеңестік қоғамды «тазарту» және бақылау құралы қызметін атқарды. 1936 жылғы Конституцияда бұл норма ресми жойылғанымен, оның әлеуметтік зардаптары ұзақ сақталып, қоғамда қорқыныш пен тәуелділік психологиясын орнатты. Зерттеудің тәжірибелік және ғылыми құндылығы- архив қорларында көп жылдар бойы жатқан істер қайта қаралды. Өйткені билік «сайлау құқығынан айырумен» қатар жүретін шектеулер тізімін қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында қосымша шектеулермен кеңейтіп отырды. Сондықтан, «сайлау құқығынан айырылғандарды» Сталин дәуіріндегі жаппай саяси қуғын-сүргіннің құрбандары деп санауға болады. Зерттеудің нәтижелері тарихи әділдікті қалпына келтіру және кінәсіз адамдардың есімдерін ақтауға көмектеседі.

Дереккөздер

АҚМА – Астана қаласының мемлекеттік архиві

ҚОМА – Қостанай облысының мемлекеттік архиві

Әдебиеттер

Абылхожин, 1991 – *Абылхожин Ж.Б.* Традиционная структура Казахстана. Социально-экономические аспекты функционирования и трансформации (1920–1930 гг.). Алма-Ата: Ғылым, 1991. 288 с.

Байда, 1997 – *Байда Е.В.* Социальный портрет лишенного избирательных прав за занятие торговлей // История репрессий на Урале: идеология, политика, практика (1917–1980-е гг.). Екатеринбург: Изд-во УрГУ, 1997. 85 с.

Бродович, 1925 – *Бродович С.М.* Советское избирательное право. Ленинград: Государственное издательство, 1925, 27 с.

Владимирский, 1919 – *Владимирский М.* Организация советской власти на местах. М.: Госиздат, 1919. 147 с.

Гурвич, 1960 – *Гурвич Г.С.* Основы советской Конституции. М.: Госиздат, 1960. Издание 4-ое, 162 с.

Дахшлейгер, 1965 – *Дахшлейгер Г.Ф.* Социально-экономические преобразования в ауле и деревне Казахстана (1921–1929 гг.). Алма-Ата: Наука, 1965. 536 с.

Дахшлейгер, Нурпеисов, 1985 – *Дахшлейгер Г.Ф., Нурпеисов К.Н.* История крестьянства Советского Казахстана. Алматы: Наука. 1985, 247 с.

Декреты Советской власти, 1959 – Декреты Советской власти. М.: Госполитиздат, 1959. Т. 2. 588 с.

Зиманов и др. – *Зиманов С.З., Даулетова С.О., Исмагулов М.Ш.* Казахский отдел Народного комиссариата по делам национальностей РСФСР. Алма-Ата: Наука КазССР, 1981. 193 с.

Зиманов, 2009 – *Зиманов С.З.* Полное собрание сочинений: в 10 т. Т. 5. Алматы: Медиа-корпорация «ЗАҢ», 2009. 455 с.

Конституция РСФСР, 1918. – Конституция РСФСР, 1918. Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, принятая V Всероссийским съездом Советов 10 июля 1918 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР. 1918. № 51. Ст. 582. С. 20–22.

Красильников, 1998 – *Красильников С.А.* На изломах социальной структуры. Маргиналы в послереволюционном российском обществе (1917–1930-е гг.). Новосибирск: НГУ, 1998. 91 с.

Кукушкин, Чистяков, 1987 – *Кукушкин Ю.С., Чистяков О.И.* Очерк истории Советской Конституции. М., Политиздат, 1987. 362 с.

Қозыбаев, т.б., 1992 – *Қозыбаев М.Қ., Алдажуманов Қ.С., Әбілхожин Ж.Б.* Қазақстандағы күшпен коллективтендіру: қорлық пен зорлық. Алматы: ТЭИ, 1992. 208 б.

Қозыбаева, Қаипбаева, 2025 – *Қозыбаева М.М., Қаипбаева А.Т.* Political Repressions and Marginalized People in the Cities of Kazakhstan in the 1920s–1930s: Legal Status and Problems of Adaptation of Disenfranchised

People // Asian Journal «Steppe Panorama». 2025. Vol. 11. No. 2. P. 411–423. DOI: 10.51943/2710-3994_2024_38_2_411-423.

Лепешкин, 1966 – *Лепешкин А.И.* Советы – власть трудящихся. 1917–1936 гг. М.: Юридическая литература, 1966. 576 с.

Морозов, 1972 – *Морозов Л.Ф.* Вытеснение капиталистических элементов города в 1926–1929 гг. в СССР. М.: Наука, 1972. 280 с.

Образование СССР, 1949. – Образование СССР. Сборник документов. 1917–1924. М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1949. 472 с.

Саламатова, 2016 – *Саламатова М. С.* Выборы в Советской России: законодательство и практика реализации (1918–1936 гг.). Новосибирск: НГУЭУ, 2016. 338 с.

Славко, 1999 – *Славко Т.И.* ГУЛАГ: его строители, обитатели и герои / под ред. И.В. Добровольского. Франкфурт-на-Майне, Москва, 1999. 456 с.

Трифонов, 1964– *Трифонов И.Я.* Классы и классовая борьба в начале нэпа (1921–1922 гг.) Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1964. 311 с.

Тулбасиева, 2023 – *Тулбасиева С.К.* Лишение избирательных прав в Казахстане 1920–30-х гг. XX века (на примере города Алма-Ата) // Genesis: исторические исследования. 2023. № 3. С. 27–47. DOI:10.25136/2409-868X.2023.3.37630. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=37630.

Яковлев, 1991 – *Яковлев Я.А.* Классовая борьба в деревне в связи с перевыборами в Советы // *Известия ЦК КПСС*. 1991. № 3. С. 11–21.

Sources

QOMA – Qostanay oblysynyn memlekettik arhivi [State Archive of Qostanai Region]

AQMA – Astana qalasyynyn memlekettik arhivi [State Archive of Astana Region]

References

Abylkhozhin, 1991 – *Abylkhozhin J.B.* Tradicionnaia struktura Kazakhstana Socialno-ekonomicheskie aspekty funkcionirovaniya i transformatsiyi [The traditional structure of Kazakhstan. Socio-economic aspects of functioning and transformation (1920-1930)]. Almaty: Gylm. 1991. 208 p. [in Russian]

Baida, 1996 – *Baida E.V.* Socialnyy portret lishennogo izbiratelnykh prav za zanyatie torgovlej // Istoriya repressiina Urale: ideologiya, politika, praktika (1917 – 1980-e gg.) [Social portrait of a person disenfranchised for engaging in trade // The history of repression in the Urals: ideology, politics, practice (1917 – 1980s)]. Ekaterinburg: Izd-vo UIGU. 256 p. [in Russian]

Brodovich, 1925 – *Brodovich S.M.* Sovetskoe izbiratelnoe pravo [Soviet electoral law] Leningrad: Yuridicheskaya literature, 1925, 27 p. [in Russian]

Dahshleiger, 1965 – *Dahshleiger G.F.* Socialno-ekonomicheskie preobrazovaniya v aule i derevne Kazakhstana (1921–1929gg.) [Socio-economic transformations in the village and village of Kazakhstan (1921-1929)]. Almaty: Nauka. 1965, p. 536. [in Russian]

Dahshleiger, Nurpeisov, 1985 – *Dahshleiger G.F., Nurpeisov K.N.* Istoriya krestyanstva Sovetskogo Kazakhstana [The history of the peasantry of Soviet Kazakhstan]. Almaty: Nauka. 1985, T.1, p. 247. [in Russian]

Dekrety Sovetskoy vlasti, 1959 – *Dekrety Sovetskoy vlasti.* [Decrees of the Soviet Power]. M.: Gospolitizdat, 1959, t. 2, 588 p.

Gurvich, 1960 – *Gurvich G.S.* Osnovy sovetskoi Konstitucii [Fundamentals of the Soviet Constitution]. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1960. 4-e izd. 162 p. [in Russian]

Konstituciya RSFSR, 1918. – *Konstituciya RSFSR, 1918.* Konstituciya [The Constitution of the RSFSR, 1918] (Osnovnoj Zakon) Rossijskoj Socialisticheskoy Federativnoj Sovetskoy Respubliki, prinyataya V Vserossijskim s"ezdom Sovetov 10 iyulya 1918 g. // *Sobranie uzakonenij i rasporyazhenij Rabocheho i Krest'yanskogo Pravitel'stva RSFSR.* 1918. № 51. St. 582. Pp. 20–22 [in Russian].

Konstitutsiia SSSR, 1936 – *Konstitutsiia (Osnovnoi Zakon) Soiuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik, utverzhdenaia Chrezvychainym VIII s"ezdom Sovetov SSSR 5 dekabria 1936 g.* [Constitution of the USSR] Politizdat 1987. 285 p. [in Russian].

Kozybayeva, Kaipbaeva, 2025 – *Kozybayeva M., Kaipbaeva A.* Political repressions and marginalized people in the cities of Kazakhstan in the 1920s-1930s: legal status and problems of adaptation of disenfranchised people. Asian Journal «Steppe Panorama». 2025, № 11 (2). Pp. 411–423. https://doi.org/10.51943/2710-3994_2024_38_2_411-423. [in English]

Krasilnikov, 1998 – *Krasilnikov S.A.* Na izlomah socialnoi struktury. Marginaly v poslerevolucionnom rossijskom obshestve (1917–1930-e gg.) [On the fractures of the social structure. Marginals in post-revolutionary Russian society (1917–1930ss)]. Novosibirsk: NGU. 1998. 91 p. [in Russian].

Lepeshkin, 1966 – *Lepeshkin A.I.* Sovety – vlast trudyashihsya 1917–1936 gg. [The Soviets were the power of the working people from 1917 to 1936]. M.: Yuridicheskaya literatura. 1966. 576 p. [in Russian]

Morozov, 1972 – *Morozov L.F.* Vytesnenie kapitalisticheskikh elementov goroda v 1926 -1929 gg. v SSSR [The displacement of the capitalist elements of the city in 1926–1929 in the USSR]. M.: Nauka, 1972. 280 p. [in Russian]

Obrazovanie SSSR, 1949. – *Obrazovanie SSSR. Sbornik dokumentov. 1917–1924.* [Obrazovanie SSSR. Sbornik dokumentov. 1917–1924]. M.– L.: Izd-vo AN SSSR, 1949. 472 p.

Qozybaev, t.b., 1992 – *Qozybayev M.K., Aldazhumanov K.S., Abilhozhin Zh.B.* Kazakstandagi kushpen kollektivtendiru: korlyk pen zorlyk [Collectivization by force in Kazakhstan: humiliation and violence] Almaty: TEI. 1992. 208 p. [in Kazakh].

Salamatova, 2016 – *Salamatova M.S.* Vybery v Sovetskoj Rossii: zakonodatelstvo i praktika realizacii (1918–1936 gg.) [Elections in Soviet Russia: legislation and implementation practice (1918-1936)]. Novosibirsk. NGUEU. 2016. 338 p. [in Russian].

Slavko, 1999 – *Slavko T.I.* GULAG: ego stroiteli, obitateli i geroi. Frankfurt-na-Majne [GULAG: its builders, inhabitants and heroes. Frankfurt am Main] Moskva: 1999. 456 p.

Tulbasieva, 2023 – *Tulbasieva S.K.* Lishenie izbiratelnyh prav v Kazahstane 1920-30-h gg. HH veka (na primere goroda Alma-Ata) // Genesis: istoricheskie issledovaniya [Disenfranchisement in Kazakhstan in the 1920s and 30s of the twentieth century (on the example of the city of Alma Ata)] // Genesis: Historical research. 2023, № 3. Pp. 1–12. DOI: 10.25136/2409-868X.2023.3.37630 EDN: BGITQM URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=37630. [in Russian]

Vladimirski, 1919 – *Vladimirski M.* Organizaciya sovetsoj vlasti na mestah [The organization of Soviet power on the ground]. M.: Gosizdat, 1919. 147 p. [in Russian].

Yakovlev, 1991 – *Yakovlev Ya.* Klassovaya borba v derevne v svyazi s perevyborami v Sovety [The class struggle in the countryside in connection with the re-election to the Soviets]. Moskva: Izvestia CPSU. 1991. №3. [in Russian]

Zimanov, 2009 – *Zimanov S.Z.* Poln. Sbor.soch. v 10 tomah [Full. Collected works in 10 volumes]. Almaty: ZAN Media Corporation, 2009. T. 3. 455 p. [in Russian]

Zimanov, dr, 1981 – *Zimanov S.Z., Dauletova S.O., Ismagulov M.Sh.* Kazahski otdel narodnogo komissariata po delam nacionalnostei RSFSR [Kazakh Department of the People's Commissariat for Nationalities of the RSFSR]. Almaty: Nauka Kazakhskoy SSR, 1981. 193 p. [in Russian]

СОДЕРЖАНИЕ / МАЗМУНЫ ОТАН ТАРИХЫ № 29(3). 2026

<i>Dinasheva L.G., Alimbekuly A.A., Saparbekova B.</i> HISTORIOGRAPHY OF WRITTEN SOURCES ON THE HISTORY OF KAZAKHSTAN FROM THE 6th TO THE EARLY 13th CENTURIES: EVOLUTION OF TRANSLATIONS, TEXTUAL CRITICISM, AND HISTORICAL-GEOGRAPHICAL INTERPRETATION.....	964
<i>Suleimenova D.K., Agatay O.M.</i> ULUS OF JOCHI AND THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA, 1380–1395 FROM VASSALAGE TO ALLIANCE.....	973
<i>Порсин А.А.</i> ВЛИЯНИЕ КЛИМАТА И ЭПИДЕМИЙ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ СИТУАЦИЮ В ЗОЛОТОЙ ОРДЕ В КОНЦЕ XIII – НАЧАЛЕ XIV ВВ.....	985
<i>Джумагалиев Д.А., Сабитов Ж.М.</i> «КРИЗИС XIV ВЕКА» И ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ МЕХАНИЗМОВ ЛЕГИТИМАЦИИ ВЛАСТИ (ПО МАТЕРИАЛАМ «МАДЖМУ АТ-ТАВАРИХ»).....	997
<i>Амирбекова С.К., Саркыткан К., Дюсенов Б.Д.</i> ХОРЕЗМ, МАВЕРАННАХР И ДЕШТ-И КИПЧАК В АРАБСКИХ РУКОПИСЯХ ВАТИКАНСКОЙ АПОСТОЛЬСКОЙ БИБЛИОТЕКИ.....	1011
<i>Koshymova A.O., Nogaibaeva M.S.</i> TOPONYMS IN KAZAKH EPICS: HISTORICAL, TOPONYMIC AND ETHNOCULTURAL ANALYSIS (BASED ON THE POEM “KOBYLANDY BATYR”).....	1032
<i>Kambarbekova G.A.</i> CENTRAL ASIA THROUGH THE LENS OF AN INDIAN TRAVELER: PEOPLE, CUSTOMS, AND TOPONYMY.....	1044
<i>Тылахметова А.С., Черниенко И.Б.</i> ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ХАНА АБИЛМАМБЕТА В ОЦЕНКАХ ИСТОРИОГРАФИИ.....	1063
<i>Abenova G.A., Tokishkadirov B.B., Mamyrbekov A.M.</i> KAZAKH–DZUNGAR RELATIONS IN MODERN HISTORIOGRAPHY	1079
<i>Beisembayeva A.R.</i> KAZAKH–DZUNGAR RELATIONS FROM THE SECOND HALF OF THE XVII CENTURY TO THE 1750S: THE SOURCE BASE OF THE RESEARCH.....	1092
<i>Galimov Ye.A., Kabuldinov Z.Ye.</i> UPRISINGS OF THE KAZAKHS OF THE JUNIOR ZHUZ AGAINST THE ABOLITION OF THE AUTHORITY OF SULTAN-RULERS.....	1104
<i>Toraigyrov Ye.M.</i> THE KAZAKH POPULATION AND THE MILITARY- ADMINISTRATIVE POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE ON THE RIGHT BANK OF THE IRTYSH RIVER (SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY TO THE EARLY XIX CENTURY).....	1117

Төлебаева Ж.М., Хайрулдаева А.М.

ШОҚАН УӘЛИХАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚТАР МЕН ОРТА АЗИЯ
ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ XIX ҒАСЫРДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ.....1131

Құрманбек Қ., Қайполла Қ., Нұржанбек Н.

ҚАЗАҚ АҒARTУШЫЛАРЫНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ
ШАҒАТАЙ ТІЛІНДЕГІ ДІНИ ТЕРМИНДЕР
(Зәкірия бин Ибраһимнің «Мұхтасар ‘илм-И Ғал» еңбегі негізінде).....1143

Ахметова Г.М.

ТОРГОВОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В ПРОЦЕССАХ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО
КАЗАХСТАНА (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА).....1156

Черниенко Д.А., Тойбаев А.Ж.

ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ЖЕТЫСУСКОЙ ОБЛАСТИ
В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XXI В. (ПО ДАННЫМ ПЕРЕПИСЕЙ НАСЕЛЕНИЯ).....1173

Оразов Р.Е., Тілеубаев Ш.Б., Қоңқабаева А.Н.

ЖЕТИСУ ОБЛЫСЫНДАҒЫ 1916 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІСТІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....1195

Abdrakhmanova G.S., Kalenova T.S., Tuleubayev Zh.Z.

THE IDEA OF NATIONAL REVIVAL IN THE WORKS
OF THE ALASH FIGURES: A HISTORICAL ANALYSIS.....1213

Жүсіп С.А., Маслов Х.Б.

ЧЕХИЯ МЕН СЛОВАКИЯ ДЕРЕККӨЗДЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ
БЕЙНЕСІ: МӘДЕНИЕТ, ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫ ЖӘНЕ АЛАШ ОРДА.....1228

Сулейменова Г.Ж., Оразаева Ж.Ж., Аликулова Н.С.

XX ҒАСЫР БАСЫНДА ҚАЗАҚ ӨЛКЕСІНДЕГІ
БІЛІМ БЕРУДІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ, ЖАҢАША
ТЕНДЕНЦИЯ, ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР.....1241

Байсалдина Г.Ж., Козыбаева М.М.

1918–1936 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЙЛАУ
ҚҰҚЫҒЫНАН АЙЫРУ САЯСАТЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕР,
ӨҢІРЛІК ПРАКТИКА ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК САЛДАРЛАР.....1254

Shakenov A.

HISTORICAL FIGURES IN RURAL STREET NAMES
OF NORTHERN KAZAKHSTAN: FROM SOVIET TO NATIONAL PANTHEON.....1268

Сулейменова А.

1925–1933-ЖЫЛДАРДАҒЫ «КІШІ ҚАЗАН» НАУҚАНДАРЫНЫҢ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫС ӨҢІРЛЕРІНДЕ ЖҮРГІЗІЛУ ТАРИХЫ:
АРХИВТІК ДЕРЕККӨЗДЕРГЕ ШОЛУ.....1281

Омарова Г.А., Төленова З.М., Қожаханова Қ.К.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1931–1933 ЖЫЛДАРДАҒЫ
АШАРШЫЛЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЗАРДАПТАРЫ:
АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ МЕН ҚАЛАСЫ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ.....1301

Әлібек С.Н., Косанбаев С.К., Пазиров Е.Д.

1930-ШЫ ЖЫЛДАРЫ ОҢТҮСТІК Өңірде саяси

қуғын-сүргінге ұшыраған оқу-ағарту

саласы қызметкерлерінің қасиетті тағдыры.....1316

Issabek M.K., Gündoğdu A.

WOMEN OF SOUTH KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT

OF STALINIST REPRESSIONS: THE FATE OF MOTHERS

AND THE FORMATION OF HISTORICAL MEMORY.....1331

Kassymova D.B., Abdrakhmanov B.N., Kenzhegalin A.K.

MIGRATIONS IN THE SYSTEM OF THE SOVIET-CHINESE

BORDER IN THE 1940S: SOCIETAL SECURITY IN THE KAZAKH SSR.....1347

Turgunbayev I.E., Makhayeva A.Sh., Zhanatayeva K.B.

MODERNIZATION IN THE EARLY REPUBLIC OF TÜRKİYE:

INTELLECTUAL EMIGRATION AND THE IDEOLOGICAL TRANSFER.....1360

Сауыркан Е., Каипбаева А.Т.

ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ КӨШІ-ҚОН: XX ҒАСЫРДЫҢ

БАСЫНДА ҚЫТАЙ МЕН МОҢҒОЛИЯҒА ӨТКЕН

ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ ЖӘНЕ БАЛАЛАР ТАҒДЫРЫ.....1371

Базарбаев К., Батырбекқызы Г., Эрен Акдениз

ТҮРКІЯ–ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ

ЖҰМСАҚ КҮШ ПЕН ЭТНИКАЛЫҚ СӘЙКЕСТІК ЫҚПАЛЫ.....1388

Zharylgassynova B., Duisenbay D.

AGRICULTURAL CULTURE OF THE KARAKUYS

SETTLEMENT: BASED ON ARCHAEOBOTANICAL

MATERIALS OF THE EARLY IRON AGE.....1405

Турганбаева Л.Р., Азитаев С.С.

АРХИТЕКТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СРЕДНЕВЕКОВОГО МАВЗОЛЕЯ

НА ГОРОДИЩЕ КЫШКАЛА (КЫЗЫЛОРДИНСКАЯ ОБЛАСТЬ).....1418

Ергали Г., Қалыш А.Б., Исаева А.И.

ЭТНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БРАЧНОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

СРЕДИ КАЗАХОВ КАРАГАНДИНСКОЙ И УЛЫТАУСКОЙ ОБЛАСТЕЙ.....1432

Ахантаева Ә.Ж.

ЖЕТІСУ Өңіріндегі егіншілік өнімдері

және оның тұрмыста қолданылуы.....1445

Ш.Ш. Уәлиханов ат. Тарих және этнология институты
Алматы қ., Шевченко көш., 28
Тел/факс: +7 727 261 67 19
e-mail: kazhistory@bk.ru